

ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КОМУНІКАЦІЙНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА»

Н.І. Масі

У статті обґрунтовується визначення поняття «комунікаційна культура суспільства». Визначаються підстави розмежування понять «комунікаційна культура суспільства» та «комунікативна культура».

Ключові слова: комунікація, культура, комунікативна культура, комунікаційна культура.

ABOUT ESSENCE OF THE NOTION «COMMUNICATIVE SOCIETY CULTURE»

The notion of «communication society culture» is justified in the article. The reasons for differentiation of the notions «communication society culture» and «communicative culture» are determined.

Keywords: communication, culture, communication culture, communicative culture.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується тим, що жодна сфера буття людини не може нормально функціонувати і розвиватися без своєчасного і повного забезпечення необхідною інформацією, уміння її швидко, якісно й адекватно сприймати, зберігати, обробляти, використовувати і передавати. Інформація завжди впливала на формування особистості, її світогляд, стереотипи поведінки, ступінь суспільної активності і культурний вигляд як окремих індивідів, так і різних груп та суспільства в цілому. Зростаючі інформаційні потоки перетворюють процеси передачі й отримання інформації на все більш складні. І тому, в ситуації, яка сформувалась у теперішній час, все більш актуальною є глибока розробка поняття «комунікаційна культура суспільства».

Тенденція до осмислення комунікаційної культури як самостійного предмета різного роду досліджень знайшла відображення в наукових працях, здійснених дослідниками різних наукових шкіл, напрямків, підходів, передусім, у рамках побудови загальної теорії комунікації (Л.М. Землянова [4], В.В. Зотов [5], Г.Г. Почепцов [8], А.В. Соколов [9] та ін.). Значення цих досліджень для вирішення сучасних проблем інформаційного забезпечення полягає в тому, що вони дали можливість, з одного боку, більш цілісно представити комунікаційну культуру суспільства як предмет дослідження, з другого боку – осмислити суспільні проблеми в контексті комунікаційної проблематики.

Поміж тим, сфера, яка позначається поняттям «комунікаційна культура», залишається досить невизначеною. Цей термін остаточно не з'ясовано і дослідники тлумачать його по-різному через наявність низки методологічних підходів. Ці проблеми намагаються вирішити фахівці в галузі інформатики, кібернетики, педагогіки, психології, а також філософії, соціології та інших наук. Навіть сам термін у різних авторів трактується по-різному: можна знайти як словосполучення «комунікативна культура», так і – «комунікаційна культура», які часом вживаються на означення одного й того самого поняття. Недостатньо обґрунтованими є також теоретико-методологічні підстави визначення комунікаційної культури як предмета дослідження теорії й історії соціальних комунікацій.

Мета даної статті – дати визначення поняттю «комунікаційна культура суспільства» і провести розмежування між поняттями «комунікаційна культура» та «комунікативна культура».

Дослідження особливостей формування і розвитку комунікаційної культури визначається практичними потребами, тому що сприяє осмисленню якісних змін суспільства, глибоких соціальних трансформацій, особливо характерних для сучасного етапу розвитку цивілізації. Важливість осмислення проблеми комунікаційної культури визначається

недостатністю її дослідження в рамках окремих наук (соціологія, інформатика тощо). Це обумовило необхідність глибокого аналізу світоглядних, соціальних і методологічних аспектів проблеми комунікаційної культури і, передусім, визначення сутності самого поняття «комунікаційна культура суспільства».

Важливо відзначити недостатню розробленість проблеми комунікаційної культури й у філософському аспекті. Багато в чому це обумовлено багатозначністю термінів «комунікація» і «культура», що і становлять зміст поняття «комунікаційна культура». Всі перераховані вище аспекти визначають необхідність теоретичного осмислення комунікаційної культури, значення і роль якої зростає останнім часом пропорційно збільшенню обсягу інформації та каналів її обміну в суспільстві.

У зв'язку з полісемантичністю поняття «комунікаційна культура» виникає, насамперед, необхідність його уточнення як предмета дослідження теорії та історії соціальних комунікацій. Дане поняття співвідносне, з одного боку, з поняттям «культура», з другого боку – з поняттям «комунікація». Розглянемо окремо кожному з цих двох складових.

Термін «культура» належить до числа багатозначних, і пояснюється це тим, що сама культура – вкрай складне, багатогранне явище, що виражає всі сторони людського буття. Саме тому її вивчають багато наук, кожна з яких виділяє предметом свого вивчення одну з її сторін, формулюючи при цьому своє розуміння й визначення культури.

У сучасній літературі культура найчастіше розглядається як «історически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, выраженный в типах и формах организации жизни и деятельности людей, в их взаимоотношениях, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях [3; 26]». Це широке розуміння культури, що може бути використано для характеристики певних історичних епох, конкретного суспільства, народностей і націй, специфічних сфер людської діяльності. У більш вузькому значенні «під культурою розуміють сферу духовного життя людей [11, 45]».

Учені-культурологи в різних дослідженнях, проаналізувавши понад сто основних визначень культури, згрупували їх таким чином:

Описові визначення, які належать у своїй основі до концепції основоположника культурної антропології Е. Тейлора. Суть таких визначень: культура – це сума всіх видів діяльності, звичаїв, вірувань; вона, як скарбниця всього створеного людьми, містить у собі книги, картини тощо; знання шляхів пристосування до соціального і природного оточення, мову, звичаї, систему етикету, етики, релігії, які склалися століттями [12, 23].

Історичні визначення, що підкреслюють роль традицій і соціальної спадщини, які дісталися сучасній епосі від попередніх етапів розвитку людства.

Генетичні визначення, які стверджують, що культура є результатом історичного розвитку, до неї входить все, що штучно створено людьми і передається від покоління до покоління – знаряддя, символи, загальна діяльність, погляди, вірування тощо.

Культура належить до різноманітних аспектів життя, але її саму неможливо побачити, почути або спробувати на смак. Культура є як індивідуальним, психологічним, так і соціальним феноменом. При цьому, категорія «культура» привертала і привертає увагу багатьох дослідників глибиною свого змісту, значимістю для кожного аспекту людського життя і діяльності. Широта охоплених нею суспільних явищ викликає ефект закріплення за цим поняттям великої кількості значенневих відтінків, що, в свою чергу, накладає свій відбиток на розуміння і використання терміна «культура».

У культурології домінують два дослідницьких напрямки. Із середини 60-х рр. культура розглядалась як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною. Аксиологічна інтерпретація культури полягає, за такого підходу, в розумінні тієї сфери буття людини, яку можна назвати світом цінностей. Саме до цього світу, з погляду прихильників цієї концепції, і застосовується поняття культури. Воно з'явилося як підсумок попередньої діяльності людини, яка являє собою складну ієрархію значимих для конкретного суспільного організму духовних і матеріальних утворень.

Друге трактування поняття культури ґрунтується на діяльнісному підході. Культура розглядається як специфічний спосіб діяльності, як якісна характеристика способів життєдіяльності людини – як суспільної, так і індивідуальної. Пошуки власного визначення культури призвели до розуміння родового способу буття людини у світі, а саме – до людської діяльності як справжньої субстанції людської історії. З цього погляду культура розуміється як система позабіологічних, вироблених механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується і реалізується активність людей у суспільстві, іншими словами, як спосіб, або технологічний контекст діяльності.

Посилаючись на Є. Бондаревську, В. Тернопільська називає третій – особистісний – підхід до визначення поняття «культура». Цей підхід полягає у розгляді культури як середовища, яке ростить і живить розвиток особистості [10, 132]. В цих концепціях під культурою розуміють усі прояви людської суб'єктивності, властивості й якості, які характеризують рівень розвитку суспільства, культурно-історичної епохи в її людському вимірі: рівень свободи, освіченості, моральності, духовності людей, їхніх здібностей до культурного саморозвитку. Людина виступає тут активним творцем культури [10, 132].

Таким чином, виходячи з названих підходів до визначення культури, а саме: аксіологічного, діяльнісного й особистісного, а також спираючись на її функції, можна виділити такі складові культури:

- духовні й моральні цінності, ідеали, норми;
- знання, вміння, навички, діяльність, куди входить і соціально-комунікаційна діяльність;
- особистісні якості, здібності й ставлення людини до природи, до себе і до інших.

«Філософський енциклопедичний словник» дає таке визначення культури: культура (від лат. *cultura* – обробляння, виховання, освіта, розвиток, шанування) – специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм і закладів, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людей до природи, між собою і до самих себе [13, 292].

Наведені вище, а також численні інші визначення терміна «культура», які існують в науці, дозволяють відзначити основне. Культура – це сутнісна характеристика людини, пов'язана з суто людською здатністю цілеспрямованого перетворення навколишнього світу, у ході якого створюється штучний світ речей, символів, а також зв'язків і відносин між людьми. Все, що зроблено людиною чи має до неї відношення, є частиною культури.

Комунікація й спілкування є найважливішою частиною людського життя, а відтак, і частиною культури. Підкреслюючи їхню важливість, багато дослідників прирівнюють культуру до спілкування (комунікації). Провідний американський фахівець із міжкультурної комунікації. Е. Холл стверджує, що «культура – це комунікація, а комунікація – це культура [14]». Виходячи з такого тлумачення, багато хто із західних учених образно зображують культуру у вигляді айсберга, в основі якого лежать культурні цінності і норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, яка базується на них і виявляється, насамперед, у спілкуванні з іншими людьми. Відомо, що лише в спілкуванні з дорослими й однолітками маленька дитина стає людиною. Тільки через спілкування вона проходить інкультурацію і соціалізацію, стає представником свого народу і культури. Тільки через спілкування людина може співвідносити свою поведінку з діями інших людей, утворюючи разом з ними єдиний суспільний організм – соціум. У процесах соціальної взаємодії отримують свою стійку форму норми, цінності й інститути тієї чи іншої культури. Саме спілкування у всіх своїх формах (вербальне і невербальне), видах (формальне і неформальне), типах (міжособистісне, міжгрупове, міжкультурне) найбільш повно розкриває специфіку людського суспільства.

Із другого боку, наукове наповнення терміна «комунікаційна культура» визначається змістом поняття «комунікація».

У зв'язку, знову ж таки, з багатозначністю поняття «комунікація», яке у ряді випадків виступає синонімом понять «зв'язок», «з'єднання», «взаємодія», «спілкування», «обмін

інформацією», «повідомлення», як вихідну установку можна припустити, що весь перерахований семантичний ряд відбиває лише окремі сторони цілісного феномена. Тоді сутність подальшого теоретичного аналізу має полягати у встановленні змістовних зв'язків між цими поняттями, що дасть можливість їхнього визначення в межах єдиного предметного поля дослідження. Такий аналіз можливий через систематизацію різних підходів до визначення поняття «комунікація» з метою встановлення зазначених значеннєвих зв'язків, з подальшим аналізом можливості інтерпретації даного поняття в контексті дослідження комунікаційної культури як предмета дослідження соціальних комунікацій.

Якщо звернутися до «Словника іншомовних слів», то побачимо, що у змістово-термінологічному сенсі, поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємозумовленість», «взаємовплив» тощо [8, 338].

У «Короткому тлумачному словнику української мови» за редакцією Л.М. Гуменецької читаємо: «...комунікативний, який стосується спілкування за допомогою мови [6, 114]». І далі: «Комунікація – повідомлення або передача за допомогою мови якогось змісту, наявного в думці; спілкування [6, 114]».

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусела знаходимо таке: «Комунікація – обмін інформацією, спілкування [1, 562]».

А.В. Соколов дає таке наукове тлумачення: «...комунікація – це опосередкована і доцільна взаємодія двох суб'єктів [9, 18]», і наводить далі наукову дефініцію поняття соціальної комунікації: «...соціальна комунікація є рухом значень у соціальному часі і просторі [9, 19]».

Найбільш глибоке тлумачення терміна «комунікація» дає вже згадуваний «Філософський енциклопедичний словник»: «Комунікація (від лат. communicatio – повідомлення, передача) – спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями і т. ін.; передача того чи іншого змісту від одного творіння (колективного або індивідуального) до другого через знаки, зафіксовані на матеріальних носіях. Як наукова комунікація, так і комунікація в других сферах (наприклад, у мистецтві, літературі, побутових або виробничих взаєминах), є соціальним процесом, що відтворює суспільну структуру і виконує в ній об'єднавчу функцію [12; 269]».

Даний аналіз можна було б продовжувати, однак вже й з наведеного можна зробити висновок про наявність змістовного зв'язку між поняттями, які опосередковують значення терміна «комунікація». А ці зв'язки дають можливість констатувати, що:

- у науковій літературі поняття «комунікація» як предмет наукового дослідження найбільш послідовно було осмислено в значеннях: а) зв'язок, з'єднання; б) взаємодія; в) спілкування; г) інформаційний аспект спілкування;

- кожне з цих значень може мати «лінійний» і «системний» аспекти розгляду, причому перший виступає складовою частиною другого;

- у системному аспекті взаємозв'язок між перерахованими поняттями можна описати у вигляді ієрархічної чотирирівневої моделі, в якій нижчий рівень співвідноситься з вищим як частина і ціле, що створює можливості для інтеграції наявних у науці підходів до розгляду і визначення комунікаційної культури як предмета наукового дослідження [2].

Найбільш широким значенням поняття «комунікація» є розуміння її як зв'язку, з'єднання. Взаємодія розглядається як окремий випадок зв'язку, спілкування – як окремий випадок взаємодії, а інформаційний аспект спілкування – як складова спілкування. Такий підхід є теоретично важливим для розуміння комунікаційної культури як предмета дослідження теорії соціальних комунікацій, оскільки дозволяє врахувати різні фактори впливу на формування як особистісної, так і суспільної комунікаційної культури. Зокрема, можна говорити про те, що:

- у «системному» аспекті поняття «комунікація» може бути використане для позначення всіх зв'язків, які мають місце в соціальній (соціокультурній) системі й таких, що забезпечують її цілісність і функціонування. В цьому смислі комунікаційна культура

наближається до розуміння культури як такої (оскільки культура і є чинником, що інтегрує соціум) і представляє одну з проєкцій розгляду її як цілісності;

- на рівні взаємодії одиницею аналізу виступає дія, а проблеми комунікації розглядаються з позицій суб'єктів взаємодії окремих людей, соціальних інститутів, установ, організацій тощо. В «лінійному» аспекті вони розглядаються як відносно самостійні агенти, у «системному» – як елементи певної соціокультурної системи. Особистість розглядається як представник певної соціальної спільності (субкультури) і носій певних групових цінностей. Останнє уявляється дуже важливим, оскільки при дослідженні проблем формування комунікаційної культури суспільства передбачає «вихід» за рамки міжособистісних взаємодій на рівень міжгрупових та загально-соціальних взаємин;

- на рівні спілкування комунікація виступає як окремий випадок взаємодії в системі відносин «людина – людина» і «людина – суспільство». При цьому, оскільки особистісна комунікаційна культура знаходить безпосереднє вираження в спілкуванні з іншими людьми, проблема формування комунікаційної культури особистості найчастіше досліджується саме на цьому рівні;

- як інформаційний аспект спілкування комунікація розглядається в якості процесу передачі інформації чи обміну інформацією. Оскільки в процесі спілкування інформаційний обмін може бути адекватно осмислений лише з урахуванням інтеракцій та перцепції, ці останні обов'язково включаються в дослідження комунікаційного процесу. Таким чином, процес спілкування як цілісний феномен аналізується через призму обміну інформацією між його суб'єктами. Разом з тим, слід зазначити, що при вживанні поняття «інформація» в «широкому» значенні (а не як одного з аспектів спілкування) комунікаційна культура стає, по суті, тотожною інформаційній культурі і може бути проаналізована на рівні системних зв'язків.

Щодо розмежування понять «комунікативна культура» та «комунікаційна культура» слід відзначити наступне. Поняття „комунікативна культура» логічно пов'язує визначення сутності спілкування (взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обміни тощо) в певну систему, визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, зокрема психологічне і моральне утворення. Крім того, визначення комунікації за допомогою категорії культури суттєво відрізняє її сучасне значення від технократичного, згідно з яким комунікацію розглядають лише як мережу каналів, якими передається певна інформація. В цьому значенні комунікативна культура близька за змістовим визначенням до комунікативної етики, системи моральних принципів, норм і цінностей, які покликані надавати як міжособистісним, так і загальносуспільним взаєминам гуманістичного значення.

З огляду на це, соціально-комунікативна культура забезпечує, передусім, успішну адаптацію індивіда до соціального середовища, бо людина, яка спілкується, впевнена, що інші теж можуть мати власну позицію, мають здатність трактувати факти по-своєму, зважаючи на обставини. Соціально-комунікативна культура – це здатність особистості до максимальної репрезентації себе в соціумі. В цьому випадку можна вести мову про соціально-комунікативну культуру як технологію спілкування і налагодження міжособистісних взаємин у суспільстві, в процесі яких особистість, з одного боку, і суспільство, з другого, знаходять оптимальні шляхи для реагування на проблеми один одного, а з боку особистості – ще й усвідомлення своїх вчинків і ставлення до оточуючих, підвищення здатності до саморегуляції.

Таким чином, соціально-комунікативну культуру можна розглядати як феномен, що визначає специфіку взаємодії особистості й соціуму. В. Тернопільська визначає соціально-комунікативну культуру як «певний ступінь єдності комунікативних і соціальних властивостей індивіда, що виявляється в його вмінні розв'язувати різноманітні життєві проблеми засобами спілкування, налагоджувати міжособистісні стосунки на різних рівнях, здійснювати адекватну самореалізацію й адаптацію в сучасному суспільстві [11, 49]».

У свою чергу, комунікаційна культура визначається пануючими в суспільстві нормами і способами фіксації, збереження і поширення культурних змістів, тобто родом

соціальної комунікації. Одну зі спроб дати визначення поняттю «комунікаційна культура» здійснив А.В. Соколов. Відштовхуючись від поняття суспільної комунікаційної системи, яку він визначає як структуровану (упорядковану певним чином) сукупність комунікантів, реципієнтів, значенневих повідомлень, комунікаційних каналів і служб, які мають матеріально-технічні ресурси і професійні кадри, А. Соколов відзначає, що, оскільки культура загалом являє собою сукупність упредметнених і неупредметнених культурних, тобто штучних соціальних змістів, то суспільна комунікаційна система – це частина упредметненої культури, яка забезпечує рух культурних змістів у соціальному просторі і часі. Іншими словами, суспільна комунікаційна система в цілому і її елементи – це і є упредметнена комунікаційна культура в різні історичні епохи [9, 212].

Отже, соціально-комунікативна культура визначає специфіку взаємодії особистості й соціуму. А соціально-комунікаційна культура – це вся сукупність комунікантів, реципієнтів, повідомлень, форм, засобів спілкування, сприйняття та осмислення інформації, котрі ґрунтуються на сфері соціальних відносин і, в свою чергу, формулюють їх. У цьому змісті соціально-комунікаційна культура наближається до розуміння культури як такої (оскільки культура і є чинником, що інтегрує соціум) і представляє одну з проекцій розгляду її як цілісності. Саме завдяки комунікаційній культурі, рухаючись нагору, інформаційний потік постійно приймається від кожного попереднього покоління кожним наступним і, розтікаючись по горизонталі, стає предметом суб'єктно-об'єктних інформаційних взаємодій, і, тим самим, – інструментом виховання, освіти і навчання, засобом соціалізації.

Використана література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ «Тіерун», 2005. – 1728 с.
2. Гончар Т.И. Педагогическая модель формирования коммуникативной культуры младших школьников в условиях досуга [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.knukim.edu.ua/articles_gonchar1.htm.
3. Давидович В.Н. Сущность культуры / В.Н. Давидович, Ю.А. Жданов. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1979. – 263 с.
4. Землянова Л.М. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура [Текст] / Л.М. Землянова // Вестник Московского университета. – Серия 10. «Журналистика». – 1999. – № 2. – С.58–69.
5. Зотов В.В. Становление информационно-коммуникативной среды современного общества: социологический анализ институциональных трансформаций : монографія / В.В. Зотов ; Курск. гос. техн. Ун-т. – Курск, 2007. – 246 с.
6. Короткий тлумачний словник української мови / відп. ред. Л.М. Гуменецька. – К. : Радянська школа, 1978. – 296 с.
7. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2003. – 652 с.
8. Словник іншомовних слів / уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
9. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации / А.В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 461 с.
10. Тернопільська В.І. Культура особистості школяра: постановка проблеми / В.І. Тернопільська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005 (24). – С. 130–133.
11. Тернопільська В.І. Теоретичні аспекти феномена «соціально-комунікативна культура» / В.І. Тернопільська // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – 2007. – Вип. 22. – С. 44 – 50.
12. Уледов А.К. К определению специфики культуры как социального явления / А.К. Уледов // Философские науки. – 1974. – № 2. – С. 22 – 29.
13. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Hall E. T. Beyond culture / E.Hall. – New York : Anchor Press, 1976.